

Nőportrék

Tóth Dávid

„Így jutni a csillagokig”¹ Balázs Júlia, az első magyar csillagásznő élettörténete családi visszaemlékezések alapján

Nagyvárosban élt, mégis magaslati levegőn; a földön járt, de a csillagok között kalandozott... Lótték rá, és lótték mellőle, kutatóként remeteéletet élt, később mégis nagycsaládos anya lett. Hogyan lett Balázs Júliából az első női csillagász?

Gyermekkora, iskolái

Balázs Júlia Budapesten, 1907. február 2-án született – és a fővárosban is élte le hosszú életét. Ha lányát, Detre Villót vagy menyét, Detre Kamillát kérdezzük, mi fémjelezte lényét, egyszerre vágják rá – „Agamemnón és Odüsszeusz!” Balázs Júlia az ógörög irodalom szerelmese volt.

De hogyan is jutott el Júlia akkor a csillagászatig?

Szigorúan nevelő szülők gyermeke volt; édesapja a Szépművészeti Múzeum vezetője volt. Az akkori polgári szokásoknak megfelelően leánynevelő intézetbe küldték vidékre, nővérével és húgával együtt. Kiseb testvére azonban súlyosan megbetegedett és meghalt. A tragédia kihatással volt az egész életére, bár keveset beszélt róla. Hazatértek nővérével, de nem sokkal később egy új, immár osztrák apácázárda iskolájába küldték őket. Klasszikusokon nevelkedett: latinul és görögül tanították. Sokaknak ez terhes volt – neki életre szóló kincset adott. A vidéki magyar iskolában megismert görög kultúra lenyűgözte a gyermek Júliát. Minden nehézségében, egyedüllétében támasza, vigasza és inspirációja volt.

Megkockáztatható a kijelentés: ha nem szeret bele Homérosz művészetébe, talán sosem lesz belőle csillagász. Beszippantotta minden írók legnagyobbikának mágikus világa.

Nehéz ezen meglepődni, amikor olyan sorokat olvasni az Odüsszeiában, mint ezek:

*„Boldog örömmel bontva ki vásznát bajnok Odysseus,
kormány mellé ült, vezetett jól, értve a módját,
s míg ott ült, nem pergett pillájára az álom,
Pleiások fényét, későn lenyugodni Boótést
s látta a Medvét is – más néven Szekér ez –,
mint forog egyhelyben s Óriónt várja az égen,
s egyedül nem száll le az Ókeanos közepébe;*

¹ „Sic Itur Ad Astra!” – Vergilius Aeneiséből származik: „macte nova virtute puer: sic itur ad astra”, azaz „élj az új lehetőséggel gyermek, így jutsz fel a csillagokig!” (9. ének).

*mert úgy mondta Kalypsó néki, az isteni asszony:
hagyja a balkeze mellett azt, így járja a tengert.”
V. 269–277.*

E homéroszi „élő képben” megfestve a tenger, a hajó, a csillagos égbolt, Odüsszeusz bátorsága – és egy isteni asszony segítsége. Azontúl természetesen a csillagképek, amelyekkel a görögök bensőséges viszonyban voltak.

Balázs Júliának kivételes memóriája volt. Ami egyszer az agyába fészkelte magát, az ott is maradt, haláláig. Az Odüsszeia oda került: szinte betéve tudta az egész hatalmas művet. Hosszan, megállás nélkül tudott idézni belőle, főzés közben, kirándulások alkalmával, dunai evezéseken vagy a csillagvizsgálóban. Vajon Júlia később, Odüsszeusz nélkül is elkezdett volna evezni? Véletlen-e, hogy ikergyermekei később vitorlázásban olimpiai bronzérmesek lettek?

Regényes lelke inspirációból sok mindent megvalósított az életében.

Házassága, családi élete

Az otthoni és az iskolában tapasztalt szigor megértette vele: mielőbb a saját lábára kell állnia. Júlia kitálta, hogy tudós lesz. Szorgalmasan tanult. Eredetileg fizika–matematika szakos hallgató volt a Pázmány Péter Tudományegyetemen, csak később ismerte meg és vette fel a csillagászatot. Az egyetem elvégzése után Júlia a Műegyetem laborjában helyezkedett el, ahol molekulák színképelemzését végezték. Jól jött ez a tudása immár csillagászként, amikor a csillagok fényét és színeit elemezte.

Egyetemista korában az apjával történő összezőrrenése után elköltözött otthonról. Ettől kezdve magát tartotta el. Magántanítványokat, korrepetálást vállalt. Amikor megnyílt előtte a lehetőség, hogy a svábhegyi csillagdában állásra jelentkezzen és annak betöltéséhez odaköltözzön, nem teketóriázott, belevágott. Pedig egyedüli – és első – nőként férfiak közé kellett költöznie, egy kis szolgálati lakásba. Egyedülálló nagynénjének voltak is epés megjegyzései. Főleg, amikor kiderült: Júlia nincs már egyedül. Az egyik csillagász „hamar lecsapott rá”. E csillagász történetesen a csillagda nagy reménysége volt, leendő igazgatója, Detre László. Júlia így megtalálta a maga Odüsszeuszát, aki az ókori hőshöz hasonlóan szintén értett a csillagos égbolton történő navigáláshoz.

Az egyetemen Júlia egy évfolyammal lejjebb járt – hírből ismerte Lászlót, az Eötvös Collegium neves diákját, aki később a rangos berlini egyetemen tanult tovább, mások mellett Albert Einstein és Max Planck tanítványaként. Ennek is köszönhetően László hazatérte után egy különleges munkahelyen találkoztak először: a Svábhegyi Csillagvizsgálóban.

Az intézet épülete mellett áll egy híres bronzszobor, Pásztor János szobrász műve – a *Sic itur ad astra*.

Pásztor János: Sic itur ad astra.
MTA Csillagvizsgáló Intézete

Egy mezítelen nőalak, aki a Föld gömbjén állva, karjait kitérve mintha folyton emelkedne föl és föl, a kozmosz középpontja felé. Talán ezt a csillagok felé emelkedő szép fiatal nőt látta meg László Balázs Júliában? Szerelmük mindenesetre jó csillagzat alatt született. Így „ejtette fogságba” a fiatal Júliát Detre László. Nem kellett sok idő, hogy felfigyeljen Júliára, és ostromolni kezdje a fiatal nőt – Júliának pedig nem esett nehezebbre igent mondania. Nem sokkal megismerkedésük után, 1938-ban összeházasodtak. Szerelmük, kapcsolatuk legendás volt. A háború utáni évtizedekben mint az „Igazgató” és az „Igazgatóné” vonultak be a csillagda történelmébe. Gyermekeket azonban addig nem mertek vállalni, amíg Júlia meg nem kapta a tudományos munkatárs fokozatot. Ha egy nő akkoriban gyermeket szült, utána nem nagyon remélhette ezt a kinevezést. Háztartásbeliként kezelték, amely akár évtizedekre befagyasztotta karrierjét a legrangosabb tudással rendelkező nőnek is.

Így Júlia igencsak meglepődött, amikor Berlinben, 1940-ben, egy vasúti peronon elszenvedett baleset után kórházba kerülve a német orvos megvizsgálta, és a következő meglepő kijelentést tette: „Előbb beszéljünk a fontosabb dologról: a terhességéről.” Júlia körül megfordult a világ. „Miről?!” Az orvos is meglepődött: „Nem tud róla? Pedig már négyhónapos is lehet a magzat!” A kórházból tejesüveggel engedték el.

Hazatérve Budapestre, 1941-ben megszületett Detre Csaba, az első gyermekük. Az évek alatt követte még három másik gyermek, Villő 1943-ban, majd ikerfiúk már a háború után, Szabolcs és Zsolt. Csaba nem az éggel, a földdel foglalkozott: geológus lett; Villő belsőépítész, az ikerfiúk sportemberek.

Gyermekei vallották: minden nap nyereség volt, amikor nem mentek iskolába. Ilyenkor édesanyjuk szárnyai alá kerültek, aki csak mesélt és mesélt nekik. Természetesen a görögökről.

Júlia regényes lelkivilágához regényes környezet illett. A svábhegyi csillagda megadott mindent. Az intézet nemcsak Magyarország egyik legjobb távcsövét jelentette, melyhez Budapest legszikrázóbb éjszakái tartoztak, hanem a környezete is különleges volt. Nagy, kastélyszerű ház, erdei parkkal. Télen, mint az alpesi táj. Aki a Normafánál él, hegyi embernek számít. A belvárosihoz képest sokkal zordabb időjárás és kristálytisztá levegő – erős személyiségeket nevel. A mainál hidegebb klímában gyakran novembertől áprilisig ugyanazon a havon tapodtak Júliáék.

Gyermekeik természeti környezetben nőttek fel – szinte az erdőben éltek.

Balázs Júlia Ampelopsisok között.
(Családi fotó)

A csillagda parkjában gyümölcsös is akadt, és állatok. Júlia a merőleges, egyenes utakat átalakította, hogy ívesen kanyargó sétautakká váljanak. Ovális alakú rózsakertet létesített. Az egyre népesebb Detre család körül szaporodott a többi csillagdai család is. Szinte egy feudális önálló birtok volt ez, földesúr nélkül: közösségi konyhakertet műveltek, állatokat tartottak, tyúkokat, disznókat, nyulakat, kecskéket, méheket. A kisegítő személyzet a másik házban lakott: volt mérnök, suszter, méhész, takarítónő. Az ő felügyeletük is Júlia munkája volt. Önálló földi édenkertet hoztak létre, hogy teljes erejükkel a csillagos égre figyelhessenek.

A paradicsomi életnek a háború vetett véget – és hozott el egy sötétebb kort.

Az orosz csapatok minden előzetes figyelmeztetés nélkül jelentek meg 1944 karácsony estéjén a Normán és Csillebércen. A közeli fogaskerekű végállomásán orosz katonák illedelmesen sült gesztenyét vettek az elképedt árustól, majd fölszálltak a fogasra. A Csillagdához közel azonban már lövések dördültek el.

Detre László halált megvető bátorsággal ment ki fehér köpenyében a didergető hidegben az oroszok parancsnokát fogadni. Félelem nélkül mondta el nekik (nagyon egyszerű orosz szavakkal), hogy ő a tudomány professzora, a ház pedig egy kutatóállomás, nem katonai lövőállomás. A szovjet katonák körülnéztek, és hittek neki – nem bántottak senkit –, de a maguk stílusában átvették a csillagdai élet vezetését. Lovakat zártak a kupolába, és egy teljes századot szállásoltak el a házakban. A csillagda kertjéből Sztálin-orgonákkal lőtték a németek által tartott budai Várat. A németek visszalóttak; kevesen múlt, hogy a csillagda és lakói is komoly találatot ne kapjanak. A környező erdő hatalmas gránáttölcsérekkel lett tele. Végzetes találat azonban nem érte el a csillagvizsgálót. Az ostrom alatt sokan összegyűltek a csillagdában, nagy szellemi élet folyt; sebészorvos, irodalmár is volt a közösségben.

Pár évvel a háború után Júlia el szeretett volna menni az országból. Nemzetközileg ismert tudósok voltak ekkor már, Szentgyörgyi Albert Amerikába hívta őket. Megvolt az állásuk is, össze voltak csomagolva testben és lélekben. Detre László azonban az utolsó pillanatban megváltoztatta döntésüket: „Mi lesz a Csillagdával, ha mi innen elmegyünk?”

Élet anyaként, csillagászként

Hogyan él, hogyan dolgozik négy gyermek mellett egy csillagász? Nehezen. Júlia nappal anya volt – éjjel csillagász. Szinte bármilyen helyzetben el tudott aludni, bármikor.

A főzés volt Júlia számára a fő menedék, az alkotás tere. Elnyomhatatlan szavalási vágyát is ekkor élte ki. A konyha egyfajta színpad volt számára, csak szavalt és szavalt, ha hallgatta valaki, ha nem... Jól megtanult főzni az ostrom idején. Azelőtt nem tudott, hiszen volt háztartási alkalmazott.

Ha nehezen is, de épülni kezdett a háború után egy új szakmai csapat tehetséges ifjú csillagászból. A következő csapást 1956 jelentette; a forradalom után a legjobb tanítványok mind nyugatra menekültek. Levezetni sem tudtak velük – mintha családtagjaikat veszítették volna el Júliáék.

Tudományos munkássága majdhogynem elválaszthatatlan volt a férjéétől. Balázs Júlia mindenben méltó szellemi társa lett.

Detre László már fiatalon nemzetközi hírű csillagász volt. Könyve, az *Üzenetek a világuőrből* 1938-ban jelent meg. Mai szemmel olvasva is hihetetlenül modern e könyv nyelvezete, kitekintése. A Földet bekapcsolta kozmikus környezetébe, hangsúlyozva, hogy maga a földi élet is földöntúli eredetű. Emberi életünk elválaszthatatlan a kozmikus folyamatoktól. Ki tudja, hány fiatalembert segített elindítani a tudományos pályára! Ha tudásban óriásit is fejlődött azóta a csillagászat, gondolkodásában mintha csak egy lépés választaná el a mától.

Júliának férjével közös munkája a változócsillagok megfigyelése volt. Tanulmányozta az M56 gömbhalmaz RR Lyrae-csillagjait periódusváltozásuk alapján. A bambergi változócsillag-konferencián nyilvánosságra hozta az RR Lyrae változócsillag periódusváltozásának elméletét (*Balázs Júlia-féle elmélet, 1959*): a csillagok mágneses pólusainál periodikus kitörések következnek be, s ahol a forgástengely különbözik a mágneses tengelytől, a forgásidő modulálja a fényességváltozást.

A csillagász olyan kutató, aki nem veheti kézbe kutatásának tárgyát – és el sem utazhat távoli csillagokra –, így azt próbálja meg elemezni, amit távcsövén keresztül lát, és amit az ahhoz csatlakoztatott kamerával lefényképez. A színek különbözősége, a fényerő változása adják a támpontokat. Ezekből a változásokból próbálnak elméleteket gyártani, azokat törvényszerűségként leírni.

A sok tízezernyi fénykép, amelyet a Csillagdában készítettek, ma is fontos referencia-bázisát jelenti a digitális kor előtti csillagászati kutatásnak. Júlia 1963-ban Kínába utazott egy hónapra előadásorozatot tartani ottani tudósoknak. Nemzetközi konferencia-karrierje csúcsának ez az út tekinthető. Megmászta a kínai nagy falat is.

Az életút vége

Amikor gyermekeik felnőttek, jöttek udvarlók, szerelmek... Amikor megházasodtak és elköltöztek, csönd telepedett a házra. Júlia is, László is megszenvedte ezt. Kezdődött az órák hosszat tartó telefonálások időszaka esténként, néha az éjszakba nyúlóan. Menyüket, Kamillát igen kedvelték: ő próbálta meg lelkileg tartani „Atyát”, élete vége felé. Közeledett az a bizonyos hetvenedik születésnapja, ami után már nem tarthatta meg igazgatói posztját, csak professor emeritusként lehetett megtúrt kolléga. Csakhogy „Atyának” negyven éves programjai voltak, hosszú időt igénylő kutatások, mérések. Félt... Detre László végül nem érte meg a hetvenéves kort.

Júliát a görögök segítették át férje halálán is, és az öregedés elfogadásában is. Nem felejtette el történeteit. Aki kérte, annak örömmel segített magánéleti és szakmai kérdésekben egyaránt. Gyakran mondogatta: „Tudod, a sebet nem szabad hagyni, hogy gennyesedjen. Ki kell takarítani.” Sosem volt senki-nek sem elmérgesedett kapcsolata vele, de maga körül sem tűrte a békétlenséget.

Azt vallotta, kegyelmi állapot az, amikor valaki azzal foglalkozhat, ami a szenvedélye. Ki hogyan él, jobban vagy rosszabbul..., de ha valakit fizetnek azért, amit szenvedélyesen csinál, az a teljes elégedettséget hozhatja el az életébe.

Együtt. Balázs Júlia és Detre László
(Családi fotó)

Férje távoztával Júliának megromlott az egészsége, kiszállt a napi tudományból, bár sokat vizsgálta még a csillagokat. Haláláig a csillagvizsgálóban élt.

A halála előtti napon leánya, Villő órákig ott volt mellette a kórházban. Újra elmondta neki az Atreuszok átkának intő történetét, ami végül a trójai háborúba torkollott.

A csillagda későbbi igazgatója, Balázs Lajos szerint, ha egy nyugati országban élnek, talán Nobel-díjra terjesztették volna őket föl, házaspárként.

Zeusz feltámasztotta Héraklész halála után, és megbecsülése jeléül az égre küldte. Mai napig csodáljuk ott a Herkules csillagképet. Júlia férjéről, Detre Lászlóról kisbolygót neveztek el naprendszerünkben (Detre).

Talán Balázs Júlia „égi megkoronázása” sem várat sokáig magára.

A családban a csillagászati vonalat végül unokája, Detre Örs Hunor vitte tovább, aki 2008 óta a heidelbergi Max Planck Institute of Astronomy munkatársa.

(Köszönet Detre Villőnek és Detréné Lombay Kamillának a családi történetek elmeséléséért.)